

16. sajandi perekonnatüli

Tiina Kala

Keskaegse inimese eraelu on ajaloolaste huviorbiidis olnud juba pikka aega, moodustades osa argiajaloo uurimisest. Ka Eesti arhiiviaines pakub selles valdkonnas nii mõndagi, eriti hiliskeskaja osas, sest sellest perioodist on säilinud rohkem allikaid.

Ajalooliste isikute eraelu käsitlemine osutub sageli nii mõnestki muust uurimisvaldkonnast subjektiivsemaks – on ju kriteeriumid, mille järgi hinnata inimesi ja olukordi ning nende tähendust ühes või teises situatsioonis, veelgi ähmasemad kui traditsioonilised ajaloosündmuste hindamise mõõdupuud. Eraelu kajastavate allikate käsitlemise eesmärgiks võiks olla mitte niivõrd konkreetsete sündmuste esitamine ja hindamine, kuivõrd keskaegse inimese suhtumiste ja väärtushinnangute rekonstrueerimine nendes allikates kajastatud sündmuste põhjal.

Käesolev lugu käsitleb 16. sajandi esimesel poolel elanud Marten Huldermanni juhtumit. Teatavasti oli mainitud aeg täis vastakaid ja kohati segaseid reformatsioonisündmusi, hiliskeskaegset vagadust ja varauusaegset individualismi, ent praegusel juhul ei ole Huldermanni lugu otseselt mõeldud nende probleemide vaatluseks. Võetagu Marten Huldermanni juhtumit siinkohal lihtsalt kui üht hiliskeskaegset perekonnatüli, mille langemine (ajaloolaste jaoks) keerukasse perioodi on pelgalt juhus.

Marten Huldermanni emapoolsed onud Tartu piiskop Christian Bomhower ja skandaaalse kuulsusega frantsisklane Antonius Bomhower on Liivimaa reformatsiooni-ajaloos tuntud figuurid, ent käesolevas seoses ei ole Marteni sugulaste tuntusel suuremat tähendust. Need on vaid ühed temaloo tegelastest.

Kirjeldatavate sündmuste algupoolel oli Marten Huldermann veel alaealine ja seega võimaldavad temaga seotud allikad jälgida üht spetsiifilist eraelu nüanssi, nimelt hiliskeskaegset suhtumist lapsedesse. Selle valdkonna käsitlemisel on leitud, et laste ja vanemate suhete arengus toimusid suuremad muutused 12., 14.–15. ja 18. sajandil – nimelt nendel perioodidel on allikate põhjal täheldatud peresiseste lähisuhete intensiivistumist.¹ Kuna Marten Huldermanni juhtumi puhul on võimalik kasutada tema enese sõnastuses säilinud allikaid, võime näha nii seda, kuidas suhtusid lapsedesse 16. sajandi algul tema vanemad ja sugulased, kui ka seda, millisena käsitles inimene ise oma lapseiga.

Seni on Huldermanni ja Bomhoweri perekonna lugu kõige pikemalt puudutanud Leonid Arbusow jun., esitades seda peamiselt kui 16. sajandi rahvavagaduse tõusulaine ilmekat näidet. Arbusowi kirjelduse põhjal teame Huldermanni ja Bomhoweri perekonna liikmete kohta järgmist. Lübeckist sisse rännanud Hans Bomhower vanemal oli kaheksa last: Christianist sai ilmikvaimulik ning ta lõpetas oma karjääri Tartu piiskopina

¹ O. Hansmann. Kindheit und Jugend zwischen Mittelalter und Moderne. Weinheim, 1995, lk. 129.

(surn. 1518), tema vend Antonius astus frantsisklaste orduks, kolmest õest aga said birgitiinid. Tallinnas jätkas suguvõsa vend Bertolt,² viimane vend Jasper oli Lübeckis kaupmees. Bertolti kaks tütart astusid samuti Pirita kloostriks. Vana Hans Bomhoweri viimane tütar Elsabe abiellus Tallinna kaupmehe Sories (Sorgies) Huldermanniga. Peale ühe tütre said ka nende järglastest vaimulikud. Pojad Johann ja Thomas hakkasid preestriteks, Marten astus frantsisklaste kloostriks³ ja lahkus sealt alles seoses reformatsiooniga, ema Elsabe asus pärast lehestumist samuti Pirita kloostriks.⁴

Nagu öeldud, seostab Arbusow niisugust perekondlikku vaimuliku eluviisi valikut hiliskeskaegse vagaduslainega, mainides vaid, et naiste puhul oli tegu ka majanduslike kaalutlustega. Nagu allpool näeme, vajavad mõned Arbusowi esitatud sugulussidemete detailid korrigeerimist. Polemiseerides Arbusowi hinnangutega, võib oletada, et perekondi, mille liikmetest enamik valis ühel või teisel eluperioodil vaimuliku eluviisi, oli ka varasemal ajal, napid allikad ei võimalda meil aga eelmistest perioodidest niisama ilmekaid näiteid tuua. Tees hiliskeskaegsest rahvavagaduse tõusust on ajaloikirjutuses küll üldiselt aktsepteeritud, samas peab aga üksiknäidete seostamisel selle vagaduslainega siiski olema ettevaatlik ning arvestama ka võimalusega, et dokumenteeritud hiliskeskaegsete vagadusilmingute suur arv tuleneb osalt ka varasemaga võrreldes tunduvalt suuremast säilinud allikate mahust.

Huldermanni loo üks intrigeerivamaid tegelasi, kelle roll Marten Huldermanni saatuses jääb olemasolevate allikate põhjal mõneti ebaselgeks, oli hilisem Riia frantsisklaste lektor Antonius Bomhower. Aastatel 1521–1523 viibis ta Aizpute frantsisklaste konvendis. Temalt pärineb ka teade Aizpute konvendi põletamisest luterlikult meeletatud isikute poolt 1523. aasta kevadel või suvel. Tegu oli siiski liialdusega: konvent püsis 1560. aastani.⁵

Aastatel 1525–1527 jutlustas Antonius Bomhower luterlaste vastu Riias ja Tallinnas, tema tegevus paistab olevat olnud tüli-

noriv ja skandaalimaiguline. Mõnda aega peatus ta ilmselt oma õe Elsabe juures Pirita kloostriks. 1527. aasta aprillis⁶ andis Elsabe sealsamas tunnistusi oma poja Marteni vastu, väites, et ei tema ega tema vend Antonius ole Martenit sundinud mungaks hakkama. Pärast seda ei teata Antonius Bomhowerist enam midagi. Võimalik, et ta leidis varjupaiga mõnes Liivimaa frantsisklaste konvendis.⁷

Antonius Bomhoweri elukäiku ja Aizpute frantsisklaste konvendi saatust kirjeldades annab Leonid Arbusow lühiülevaate ka Marten Huldermanni loost. Veendunud katoliiklasena etendas Antonius Bomhower olulist osa oma lehestunud õe Elsabe poja saatuse sidumisel vaimulikukutsega. Nimelt tahtis Pirita kloostriks asuda sooviv Elsabe kasvatada ka oma alaealist poega maailmast eraldumise vaimus, kuigi Martenil ei olnud selleks mingit soovi. Antonius osales Marteni veenmises, tõi ta 1521. aastal Aizpute konventi ja üritas sundida mungatöötust andma. Mõjutatuna ning haigusest vaevatuna andis Marten viimaks järele, astus vennaks ja annetas kogu oma isalt saadud päranduse Aizpute konvendile. Arvatavasti lõppes tema konvendis-viibimine 1523. aastal uue haigushooga ja ema juurde Piritale

² Isikunimedede õigekirja ja allikatsitaatide puhul on aluseks võetud ortograafia, mida on kasutatud Marten Huldermanni kaebuse ära kirjas TLA (Tallinna Linnaarhiiv), f. 230, n. 1, s. Bq 2, fol. 30r–35v. Kuna kõik allpool viidatud arhiivimaterjalid pärinevad Tallinna Linnaarhiivi magistraadi fondi esimesest nimistust (f. 230, n. 1), siis on edaspidi ära toodud ainult säiliku number.

³ Frantsisklaste ja dominiiklaste puhul oleks terminite klooster ja munk asemel õigem kasutada mõis- teid konvent ja vend, eristamaks kerjusordusid vanadest mungaordudest, ent käesoleval juhul on arusaamatuste vältimiseks jäänud enamasti siiski sõnade “klooster” ja “munk” juurde. Samasugust terminoloogiat pruugitakse ka siinkasutatud allikates.

⁴ L. Arbusow. Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. Leipzig und Riga, 1919, lk. 88.

⁵ *Ibid.*, lk. 256–257.

⁶ L. Arbusowi tekstis (Einführung..., lk. 648) antud kuupäev (27. aprill) on ekslik. Elsabe tunnistus pärineb tegelikult 7. aprillist 1527 (Bq 2, fol. 8r: *Anno M Vc xxvij am vij dage In Apryl*).

⁷ L. Arbusow. Einführung..., lk. 646–649.

saatmisega. Mõni aasta hiljem tõstis Marten Tallinna rae ees kaebuse oma eestkostjate vastu, väites, et viimased olid ta hooletusse jättnud. Samuti süüdistas ta oma onu Antoniust, kes sundis teda asuma kloost-risse, kus ta kaotas oma tervise ja vara.⁸

See 1527. aasta juulist pärinev kaebus ongi peamine allikas, mis võimaldab Marten Huldermanni lugu pikemalt käsitleda. Kaebamisel oli Marteni peaeesmärgiks taastada oma varanduslikud õigused. Kaebus on jagatud 24 punktiks ning sellest on säilinud kaks sisult identset erinevate kirjutajate tehtud ära kirja.⁹ Kumbki neist ei ole ilmselt üles tähendatud Marteni käega – šrift viitab pigem professionaalsele kirjutajale. Võrdlus teiste Tallinna hiliskeskajagsete kohtuasjade materjalide sõnastusega lubab arvata, et tavaliselt kirjutati kaebus üles selle esitaja suuliste ütluste põhjal. Raele juba kaebaja poolt kirjalikult esitatud avaldused olid pigem vähemuses.¹⁰ Ka ei saa Marten Huldermanni kaebust pidada omalaadsete seas mingiks erandiks, silma paistab ta vaid oma pikkuse ja keerukusega.

Huldermanni loo peategelased on lisaks juba mainitud Marteni emale Elsabe

Huldermannile (sündinud Bomhower), ka-dunud isale Sorgies Huldermannile ja ema-poolsetele onudele Antonius Bomhowerile ning isa surma järel Marteni eestkostjaks määratud Peter Bomhowerile ka teine eest-kostja Peter Klewynckhusen,¹¹ aga samuti Marteni hõimlane, nimekas Tallinna kaup-meess Helmich Ficke.¹² Kaebuses ei mainita täpsemalt, milline oli Ficke perekondlik side Huldermannidega. Teda tähistatakse sõna-ga *suager*, see aga võib tähistada mistahes abielu(de) kaudu perekonnaga seotud isik-ut. Ficke täpsem seos Huldermannide pe-rega ilmneb dokumentidest, mis kajastavad tema suhteid teiste Tallinna kaupmeestega. Ficke ei olnud tõenäoliselt Tallinnast pärit, ent elas siin hiljemalt 1507. aastast alates. 10. oktoobril 1507 abiellus ta Sorgies Huldermanni tütre Ursulaga, kes suri enne 1529. aastat – sel aastal abiellus Ficke Arndt Trissi lesega.¹³

Olgu järgnevalt refereeritud Marten Huldermanni kaebust ilma originaalis esi-tatud sündmuste järjestust muutmata ja loo sisu täiendamata.

Kaebus algab raele esitatud pöördumi-sega, milles Marten nõuab eestkostjate-l Bertolt Bomhowerilt ja Peter Klewynck-husenilt aru oma isa päranduse kohta. Marteni sugulased (*vrunde*) on küll varem püüdnud tema õigusi taastada, ent tulemus-teta. Sellele sissejuhatusele järgneb Marteni senise eluloo kronoloogiline esitus.

Aastal 1512, pärast Marteni isa Sorgies Huldermanni surma otsustas Marteni ema Elsabe asuda elama Tartusse, kavatsedes sin-na kaasa võtta ka Sorgiese päranduse, mida ta Marteniga pidi jagama (*dar yck van wegen mynes patrimoniums haluen myt er ym samende ynne sath*¹⁴). See tähendas päranduse viimist Lübecki õiguse alt teise õiguse alla (*yn eyn fromdt recht*)¹⁵ ja sündis ilma eestkostjate vastuseisuta. Seepeale saatis Helmich Ficke Marteni eestkostjate juurde Jurgen van der Heide¹⁶ ja Koert Kardenali,¹⁷ nõudmaks, et Bomhower ja Klweynckhusen võtaksid Marteni pärandusosa tema ema käest üle ja hoiaksid seda Tallinnas kuni Marteni täis-ealiseks saamiseni. Neid nõudmisi eestkost-jad ei täitnud.

⁸ *Ibid.*, lk. 257–258.

⁹ Bq 2, fol. 24r–29v, 30r–35v.

¹⁰ Vt. nt. Bi 3.

¹¹ Märgitud Tallinna kodanikuna 1506. aastal (Tallinna kodanikkuderaamat 1409–1624 / Das Revaler Bürgerbuch 1409–1624, hrsg. v. Otto Greiffenhagen. – Tallinna Linnaarhiivi väljaanded, nr. 6. Tallinn, 1932, lk. 39).

¹² Märgitud Tallinna kodanikuna 1513. aastal (Bürgerbuch..., lk. 41).

¹³ G. Mickwitz. Aus Revaler Handelsbücher. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Helsingfors, 1938, lk. 16–17.

¹⁴ Bq 2, fol. 30r.

¹⁵ Tartus kehtis Riia õigus. Vt. nt. Friedrich Georg von Bunge. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen. Riga und Dorpat, 1832, lk. 59.

¹⁶ Märgitud Tallinna kodanikuna 1525. aastal (Bürgerbuch..., lk. 47), raehärä 1524–1535 (Friedrich Georg von Bunge. Revaler Rathslinie nebst Geschichte der Rathsverfassung. Reval, 1874, lk. 101).

¹⁷ Märgitud Tallinna kodanikuna 1507. aastal (Bürgerbuch..., lk. 40).

Aastal 1513 tuli Marteni ema Tartust Tallinna ja tahtis lasta isa varanduse Tartusse viia. Seepeale lasid Helmich Ficke ja Marteni vend Thomas Elsabe Huldermanni kinni pidada, et tal poleks võimalik Tallinnast lahkuda enne, kui ta on loovutanud Marteni pärandusosa. Sellega seoses teatas Bertolt Bomhower Fickele, et viimane ei sekkuks pärandusajadesse, sest eestkostja on tema, Bertolt. Siin juhib Marten rae tähelepanu sellele, et Bertolt tahtis tema arvates kogu eestkostjarolli enese peale võtta, jätmata Fickele mingitki sõnaõigust. See-ga peaks just Bertolt Marteni päranduse kohta aru andma.

Aastal 1515¹⁸ tulid Blome lese majas¹⁹ kokku kadunud Johan Fiant²⁰ ja Jurgen van der Heide Helmich Ficke esindajatena ning Bertolt Bomhower ja Peter Klewynckhusen Marteni ja tema ema esindajatena ja andsid Marteni õndsas isa maja kasutamissoiguse Helmich Fickele,²¹ et see ei läheks võõras-tesse kätte. Sealsamas heitis Ficke Bertoltile ja Peterile taas ette, et need on lasknud Marteni emal Marteni pärandusosa Tallinnast välja viia, ning nõudis selle pärandusosa Tallinnas hoidmist kuni Marteni täisealiseks saamiseni. Seepeale pöördunud Bertolt oma õe (s.t. Elsabe) poole, osutades, et Ficke väitel peab Marteni pärandusosa Tallinnasse jääma, mille peale Elsabe vastas, et kes võiks veel paremini teada, mis lapsele hea on, kui mitte tema ema. Niisiis jätsid eestkostjad kogu vara endiselt Marteni ema käsutusse.

Aastal 1521, kui Marten uuesti kodumaale jõudis, tuli Bertolt Bomhower Tartusse ja rääkis Martenile muu hulgas, et Marteni ema ei taha sugulaste nõu kuulda võtta ning toimetab Marteni isa pärandusega oma äranägemise järgi. Marten vastas, et seda on ta teisteltki inimestelt kuulnud.

Väitele, et Marten olevat astunud eestkostjate tagasihoidmisest hoolimata vabatahtlikult kloostrisse ning loobunud oma pärandusosast, vastas Marten, et läks kloostrisse alaealise lapsena (*yn mynen vnmundygen kyntlyken yaren*) ning ei süüdistas selles kedagi teist peale oma eestkostjate. Kloostri-se keelitas ta kavalusega Antonius Bomho-

wer ning ta ei läinud sinna mitte oma vabast tahtest. Ka ei saanud ta oma pärandi-osast seaduslikult loobuda, sest alaealisena ei olnud tal õigust oma pärandit käsutada. Järgnevalt kirjeldab Marten oma kloostri-se sattumise asjaolusid, paludes kuulajatelt selleks puhuks kannatust:

1521. aastal kirjutas Antonius Bomhower Marteni emale Tartusse kirja, mille peale ema tahtis Marteni saata Aizpute frantsisklaste kloostrisse. Lapselikus hirmus ja alaealise mõistmatuses ei osanud ega saanud Marten sellele vastu seista ning sõitis koos emaga Aizputesse. Järgmisel päeval pärast kohalejõudmist kurtis Marteni ema, et ei suuda majapidamisega seotud hoolt ja muret kanda ning tahaks samuti kloostrisse astuda. Marten püüdis ema ümber veenda, öeldes, et kui tema eest hoolitsemine on raske, võib ta vagasid inimesi ümmardades ise endale leiba teenida. See aga ei mõjunud ja ema küsis, kas ka Marten tahaks mungaks saada, mille peale Marten vastas, et läheks parema meelega kerjama, kui elaks niisugust elu, ja jooksis nuttes ära kloostrisse. Enne Tartusse tagasi pöördumist küsis ema Martenilt veel kord, kas see sooviks mungaks saada, mispeale Marten ütles oma kindla ei. Marten jäi seitsmeks nädalaks Antonius Bomhoweri juurde, keda ta nime-

¹⁸ Teises ära kirjas Bq 2, fol. 24v ekslikult 1510.

¹⁹ 1506. aastal märgitakse Sorgies Huldermanni Blome lese eestkostjana. Vt. allpool.

²⁰ Märgitud Tallinna kodanikuna 1502. aastal, rae-härra 1508, 1510, 1519 (Rathslinie..., lk. 94).

²¹ Aa 35b, fol. 176r: 19. oktoobril 1515 on see tehing kantud rae kinnisturaamatusse. Kui tegu on sama majaga, mille Sorgies Huldermann määras oma kolmele esimesele lapsele (vt. allpool), jääb arusaamatuks, kuidas see sattus Elsabe ja Marteni pärandiks ning miks oli suguvõsal oht maja sootuks kaotada. Majal lasusid küll võlad, mis pärinesid juba eelmise valdaja, toomherra Gottschalk Hageni ajast (vt. samas: Aa 35b, fol. 176r). Võimalik, et pärast Sorgiese surma ei suudetud enam intresse maksta.

²² Seda nõudis tegelikult ka Lübecki õigus, mille kohaselt pärusvara tuli müümise korral esimeses järjekorras pakkuda lähimatele pärijatele (Cm 20, fol. 11v, *Van erfgude* – siin ja edaspidi on Lübecki õigusele viidatud 1511. aasta koodeksi kui kirjeldatud sündmustele ajaliselt lähima järgi).

tab oma peavaenlaseks ja varanduse ning tervise röövijaks. Antonius käinud tal kannul hommikul vara ja õhtul hilja, püüdes temast munka teha. Taas rõhutab Marten, et seda kõike saanuks eestkostjad ära hoida.

Lõpuks võttis Antonius Bomhower appi kavaluse. Ta leppis kokku praostiga,²³ kellel oli asja Klaipedasse, et see võtaks Marteni kaasa ning teeks näo, nagu tahaks maalt lahkuda. Lootes, et Marten eelistab tormisele ja ohtlikule merereisile mungakapuutsi, lasi Bomhower ta enne ranna ääres korraks merele viia, et teda meresõiduga ära hirmutada. Klaipedasse jõudes olid Martenil selle proovisõidu hirmud selgelt silme ees, ta oli sügavalt ängistatud ja lasigi ennast Bomhoweri ja praosti kavalusest ära petta. Kui Marten kloostrisse tagasi jõudis, küsis Antonius Bomhower temalt, miks ta tagasi tuli, ja Marten jutustas talle, kuidas tal oli läinud. Seepeale kostnud Bomhower, et nüüd peaks Marten küll mõistma, milliseid häid päevi kloostris võib näha, ühtegi muret tundmata.

Vahepeal jäid mõned vennad kloostri katku ja Marten pidi lahkuma, oli aga viletsa tervise tõttu sunnitud mõne aja pärast kloostrisse tagasi pöörduma. Antonius Bomhoweri küsimuse peale, miks ta tagasi tuli, kaebas Marten talle oma ihuhäda, mille peale Antonius ütles, et Jumal on Martenit tahtnud ime läbi enese juurde võtta. Mõni aeg pärast seda, kui Antonius oli Marteni pettusega mungaseisusesse meelitanud, kirjutas ta Piritale, nagu Martenile oli räägitud. Marten rõhutab eriliselt, et tal ei olnud sõpru, kes oleksid võinud talle nõu anda, ta polnud veel 15 aastatki vana, tal puudusid igasugused kogemused ja seetõttu andiski ta Antonius Bomhoweri pealekäimisele lõpuks järele ja hakkas mungaks.

Selle kohta, nagu oleksid Marteni eestkostjad tahtnud teda takistada oma varandusest kirjalikult loobumast, väitis Marten, et tal ei olnud võimalik kirjutada ühtegi

kirja, ilma et kloostri juhtkond sellest poleks teadnud. Kui ta oleks kirjutanud midagi munkade teadmata, ei oleks ta seda saanud ära saata, kuna poleks suutnud leida kullerit. Marteni eest pidanuks seisma eestkostjad, kelle kohuseks oli valvata tema heaolu järele kuni tema 24-aastaseks saamiseni.²⁴

Sel ajal, kui Marten kloostris oli, saatis Helmich Ficke tema eestkostjate juurde Jurgen van der Heide ja Kort Kardenali, lastes veel kord edasi anda etteheited selle kohta, et Bomhower ja Klewynckhusen on lubanud Sorgies Huldermanni lehel päranduse Lübecki õiguse alt välja viia ning Antonius Bomhoweril panna Marten kloostrisse. Ficke nõudis eestkostjatelt uuesti, et nad Marteni päranduse Tallinna tagasi tooksid ja seda alal hoiaksid kuni Marteni 24-aastaseks saamiseni. Selle nõudmise peale vastanud Bertolt Ficke saadikutele, et Fickel ei ole selle varandusega midagi asja, kuna Marten on kloostris ning vara kuulub nüüd Marteni emale ja talle (s.t. Bertoltile).

1522. aastal tahtis ka Marteni ema kloostrisse minna, mispeale Ficke lasi eestkostjatele veel kord korrata oma nõudmist Marteni pärandusosa eraldamise ning Tallinnas hoidmise kohta.

1523. aastal tuli Bertolt Bomhower Helmich Ficke juurde ning ütles, et tema ja Peter Klewynckhusen tahavad minna Tartusse Marteni emaga asju ajama ning paluvad Ficket kui lähemat sugulast kaasa tulla. Siis saaks ta ise Marteni osa eraldamist jälgida. Ficke oli nõus tulema.

Kui Marten oli umbes kolm aastat kloostris olnud ja seal kogu oma tervise kaotanud, nagu kahetsusväärset näha võivat, saatsid mungad ta Piritale kloostrisse, et ta seal oma tervise osas nõu saaks. Seal tulid tema juurde Peter Klewynckhusen ja Helmich Ficke ning Peter ütles, et Marten võiks mungarüü maha panna ja sugulaste keskele tulla. Siis võivat Peter ja Bertolt vaadata, kuidas tema varandus kloostrist kätte saada. Peter andis Martenile üle ka kirja Bertoltilt, milles Martenile lubati tervise parandamiseks raha ainult juhul, kui ta lahkuks kloostrist. Selle peale loobus Marten mungarüüst, millesse ta alaealise lapsena oli sunnitud.

²³ Pole selge, keda Marten siinkohal täpsemalt silmas pidas.

²⁴ Lübecki õiguse kohaselt olid noormehed täisealised küll juba 18-aastaselt (Cm 20, fol. 21r).

Martenile pole eestkostjad toonud muud kui varanduslikku kahju ja teinud kõike sootuks tema ema kasuks. Marteni kadunud isa vallas- ja kinnisvara müügiks ning Lübecki õiguse alt väljaviimiseks ei olnud mingit õigust ega põhjust ja Marten avaldab lootust, et auväärse rae kaasabil saavad tema varanduslikud õigused taastatud ning eestkostjad kui süüdlased karistatud. Sellega lõpeb sündmuste kirjeldus Marten Huldermanni kaebekirjas.

Nagu eespool mainitud, tunnistas Elsabe Huldermann 1527. aasta 7. aprillil ehk mõnda aega enne vaadeldud kaebuse laekumist raele, et ei tema ega Antonius Bomhower ole Martenit kloostriisse sundinud, vaid Marten on läinud sinna vabatahtlikult ning on vabatahtlikult määranud ka oma pärandiosa kirikutele, kloostritele ja vaeste heaks.²⁵

Kusagil ei mainita, kui suur oli Marten Huldermannile mõeldud pärandiosa. 21. detsembriga 1507 dateeritud Sorgies Huldermanni omakäeline korraldus tema vara jagamisest pärijate vahel Martenit ja Elsabet ei nimeta.²⁶ Marten väidab oma kaebuses, et 1521. aastal ei olnud ta veel 15 aastatki vana,²⁷ ent see võiks pigem tähendada, et ta ei olnud veel 15 täis, aga 14 ilmselt siiski. Niisiis pidi Marten olema sündinud umbes 1506. aastal, nagu oletab ka Arbusow sen.²⁸ Seega oli Sorgies Huldermann oma kirja kirjutamise ajal Elsabega abielus ning Marten oli juba sündinud. Sorgiese siht oligi ilmselt eraldada oma eelmistest abieludest pärit lapsed varaliselt uuest abikaasast ja väikesest pojast. Kirja kirjutamine võis olla ajendatud tütar Ursula abiellumisest Helmich Fickega 1507. aasta oktoobris.²⁹

Sorgies Huldermanni kiri on adresseeritud sugulastele ning seal seisab, et tal on lapsi kahelt naiselt ning ta soovib oma vara ära jagada, et pärast tema surma ei tekiks arusaamatusi. Oma pojale Thomasele, kes tal oli Hinrick Schelewenti tütre Kathrynekeniga, määras ta 1500 marka. Margarete Boltmaniga, Hinriku tütreaga, oli Huldermannil kolm last: Hanseke, Ursula ja Hinrik, kellele ta määras 200 marka ning pärast oma

surma maja koos hoovi, aia ja puukuuriga, samuti poole majakraamist ning tütar Ursulale tema ema ehted (*smyde*) ning kõigile kolmele nende lastevoodite pesu. Pärast seda jäi Sorgies Huldermannile 100 kuldinat, mille ta jättis endale vabalt käsutada: ära andmiseks oma hinge õnnistuseks või millekski muuks, milleks ta vajalikuks peab. Muu hulgas näeme sellest kirjast, et Sorgies Huldermanni vanemad vaimulikuseisusesse astunud pojad ei olnud Sorgiese ja Elsabe Bomhoweri lapsed, nagu järeldub Arbusowi tekstist,³⁰ vaid Sorgiese lapsed tema kahest varasemast abielust.

Sorgies Huldermanni testament 1512. aastast ei ütle Esalbe ja Marteni pärandusosa suuruse kohta samuti midagi.³¹ Sorgies pärandab mõnemargaseid summasid Tallinna kiriklikele asutustele, määrab kindlaks poja Thomase päranduse (juba eelmainitud 1500 marka ning lisaks veel 300 marka) ja annab oma tütrelastele kummalegi kolm Reini kuldnat. Ülejääk pidi kuuluma abikaasale ja poeg Martenile, selle ülejäägi suurusest ja koosseisust ei ole aga juttu. Oma testamenditäitjateks määras Sorgies Johan Rotgersi³² ning juba tuttavad Peter Klewynckhuseni ja Bertolt Bomhoweri.

²⁵ Bq 2, fol. 8r–8v.

²⁶ Bq 2, fol. 36r.

²⁷ Bq 2, fol. 31v.

²⁸ L. Arbusow. *Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Dritter Nachtrag*, Mitau, 1913, lk. 91.

²⁹ Lübecki õiguse järgi pidi mees juhul, kui ta pärast naise surma uuesti abiellus, esitama eelmisest abielust pärit lastele rehkenduse selle kohta, kui palju varandust ta neile määrab (Cm 20, fol. 8r, *De eyn wyff nempt na wyues dode*). Sorgies ei teinud seda ilmselt mitte otsekohe pärast teise abikaasa surma, sest 1507. aastal oli Marten tõenäoliselt juba sündinud ja Sorgies seega mõnda aega Elsabega abielus olnud. Teisalt oli aga isast abielu teel või muul viisil varaliselt lahutatud järglasel oma pärandi sissenõudmiseks aega üks aasta (Cm 20, fol. 7r, *Van echteschap*), mistõttu vara jaotamine paar kuud pärast Ursula ja Helmich Ficke pulmi jäi veel igati seaduslikkuse raamidesse.

³⁰ Vt. eespool.

³¹ BN 1, fol. 158r.

³² Võimalik, et identne 1484. aastal kodanikuna märgitud Hans Rotgeriga (*Bürgerbuch...*, lk. 33).

Kui jätta Marteni kaebus kõrvale, ei ilmne teistest raedokumentidest, et kogu selles perekonnaloos peaks peituma mingi konflikt. Sorgies Huldermanni ja Elsabe Bomhoweri abielu ei olnud ilmselt sugugi juhuslik – Huldermanni sidusid Bomhowerite perekonnaga mitmed tehingud. 1506. aastal märgitakse Sorgies Huldermanni Arnd (?) Blome³³ lese ja Hans Bomhoweri lese (niisiis Elsabe ema) eestkostjana,³⁴ aasta varem oli tal varaline tehing Jasper Bomhoweriga.³⁵ 1508. aastal on Sorgies Huldermanni koos Peter Klewynckhuseni ja Henninck Symensiga³⁶ märgitud Laurencius Bekkeri lese eestkostjatena, aasta hiljem esindas ta koos sama Peter Klewynckhuseniga ja Albert van Bileueldega³⁷ rae ees Bertolt Bomhowerit.³⁸ Niisiis polnud Peter Klewynckhuseni ja Bertolt Bomhoweri satumine Marteni ja tema ema eestkostjateks sugugi juhus. Bomhowerid ja Klewynckhusenid olid lisaks ka naabrid.³⁹

Oma teisest abielust pärit pojale määratud 1500 marka, millest räägib Sorgiese kiri 1507. aastast, määras Sorgies Thomasele juba 1498. aastal, ilmselt värskest pärast Thomase ema surma. Mainitud 1500 marka tuli Thomasele välja maksta pärast Sorgiese surma, oma eluajal lubas Sorgies aga Thomast söögi ja rõivastega ülal pidada.⁴⁰

³³ Arnd Blome on kodanikuna märgitud 1470. aastal (Bürgerbuch..., lk. 30). Teisi Blome-nimelisi kodanikuraamatus sobival perioodil ei esine, see ei tähenda aga veel, et tegu oli just sellesama Arnd Blome lesegaga.

³⁴ Aa 7, fol. 87v.

³⁵ Aa 7, fol. 83v.

³⁶ Märgitud Tallinna kodanikuna 1481. aastal (Bürgerbuch..., lk. 33).

³⁷ Märgitud Tallinna kodanikuna 1495. aastal (Bürgerbuch..., lk. 37).

³⁸ Aa 7, fol. 92v, 97v.

³⁹ Aa 35b, fol. 107r.

⁴⁰ Aa 7, fol. 68r.

⁴¹ Bk 2 I, fol. 67r.

⁴² Et tegemist on tollaste teatmeteoste pealkirjades väga sageli esinevate sõnakombinatsioonidega, ei saa nende märksõnade järgi öelda, milliste konkreetsete raamatutega võis tegu olla.

⁴³ Aa 7, fol. 100v.

⁴⁴ Aa 7, fol. 103r, 130v.

Ilmselt läks kogu Sorgiese pärand pärast tema surma algselt Elsabe valdusse. Sorgiese poeg teisest abielust, Tallinna Oleviste kiriku kirikhärra Johann Huldermann väidab oma testamendis, et tema isapoolse pärandusosa (200 marka) kohta tuleb aru pärida tema kasuemat.⁴¹ Johanni testamendist ei ilmne Elsabe ja Marteni suhtes mingit vaenulikkust: Johann pärandab Elsabele ühe Lübecki kuldna ja Martenile, kes tollal pidi olema umbes kuueaastane, ühe hõbelusika, ühe Reini kuldna ja kaks raamatut (*thesaurus novus vnde vetus*⁴²). Võrdluseks saab poolvend Thomas ühe lusika ja ühe Reini kuldna, õde Ursula 50 marka, mis ta Johannile võlgu oli, ja õelastele jäetakse Johanni majakraam. Varandus, mida Johann testamendis jagab, on üldse suhteliselt tagasihoidlik, selle taustal tundub, et Elsabele ja Martenile ei saanud osaks mingit diskrimineerimist.

Johann Huldermanni testament on kinnitatud 1512. aasta augustis. Selleks ajaks oli Sorgies Huldermann surnud, ent ilmselt oli see juhtunud üsna värskest: veel 1511. aasta sügisel esindas Sorgies Tallinna rae ees Christian Bomhowerit.⁴³ Võimalik, et pärast Sorgiese surma lese valdusse jäänud vara ei olnud jõutud veel jagada. Sorgiese pärijate varaasjad jäävad siiski mõnevõrra segaseks: 1513. aastal andis Thomas rae ees Elsabe Huldermannile naise eestkostjate Johan Rotgersi, Bertolt Bomhoweri ja Peter Klewynckhuseni juuresolekul üle Elsabele kuuluva osa Thomase isa pärandist, 1516. aastal aga väidab Thomas, et Elsabe on talle tema isapoolse pärandusosa välja maksnud.⁴⁴ Pole selge, miks ei jäänud Thomase pärandusosa sel juhul kohe Thomase kätte.

Kogu Marten Huldermanni kaebuses on kaks läbivat joont: esiteks süüdistab Marten järjekindlalt oma eestkostjaid selles, et nad tema varandust ei hoidnud ja tema klosterrisepanekut ei takistanud, ja teiseks rõhutab ta korduvalt, et läks klostrisse mitte omal vabal tahtel, vaid et teda kui alaealist last mõjutati ja peteti. Marten osutab pidevalt Lübecki õigusele ja oma sellest tulenevatele varanduslikele õigustele. Jääb mulje, nagu oleks tal olnud mõni seadusähte tun-

dev nõuandja. Kogenud abilise järele võis vajadus olla kas või seetõttu, et Marten oli kaebust esitades ehk napilt 21 aastat vana. Võimalik, et nõuandjaks oli hõimlane Helmich Ficke, keda on kogu kaebekirjas esitatud positiivses valguses. Pole välistatud, et Fickelt kui asjaga algusest peale kursis olnud isikult pärines ka osa Marteni detailsest informatsioonist.

Kaebuse sõnastuse põhjal võib arvata, et see ei olnud Marteni esimene avaldus. Juba algul mainib ta, et seisab nüüd jälle rae ees nagu kord varemgi ning mitmed osad kaebusest on esitatud vastuväidetena mingitele varasematele väidetele. Niisiis pidi Marten pretensioonidega olema juba varem esinenud, saanud süüdistatavatelt vastuse ning reageeris sellele nüüd omakorda.

Hoolimata pikkusest ja detailsusest on kaebekirjas ebakõlasid ja tendentslikkust. Tundub, et kohati ei järgi esitus sündmuste kronoloogiat. Marten rõhutab mitmel korral oma kehva tervislikku seisukorda, ei maini aga kusagil täpsemalt, mis tal viga oli. Samuti ei maini ta, kus ta viibis enne 1521. aastat, mil ta tema enda väitel pöördus kodumaale tagasi, või kus oli ta pärast seda, kui lahkus katku ajal kloostrist ning miks sundis ihuhäda teda just kloostrisse tagasi tulema. Veidrana tundub ka see, et tollal umbes 14–15-aastast poissi hirmutas merereis niivõrd, et ta selle hirmu ajal lasi enast suurest vastumeelsusest hoolimata mungaks võtta.

Kuigi Marten kinnitab korduvalt, et ta sunniti kloostrisse vägivaldselt ja suuresti eestkostjate süü tõttu, ei kõla see päris veenvalt. Jääb arusaamatuks, miks Marten selle vägivalla vastu midagi tõsisemat ette ei võtnud, kui asi talle nii vastumeelne oli, nagu ta kaebekirjas väidab.

Kuigi Marten rõhutab korduvalt, et tal ei olnud sõpru ega nõuandjaid, pole see ilmselt päris õige. Võimalik, et tema läbisäämine eestkostjatega ei olnud nii halb, nagu ta paista laseb. Kellegi käest pidi ta olema kuulnud oma ema väidetavalt põikpäisest käitumisest tema varanduse küsimuses, samuti sellest, et Antonius Bomhower saatis tema mungaks astudes Piritale kirja – nen-

de teadete iseloomu arvestades pidid tema informatorid olema inimesed, kellega tal oli usalduslik vahekord. Ka oli ta katku ajal kloostrist lahkudes ju ometi kusagil viibinud, järelikult ei olnud kloostrielu talle ainuke võimalus peavarju saada. Ei maksa unustada, et Martenil oli peale kurja onu Antoniuuse ka ilmselt heasoovlikumaid sugulasi. Tasub vaid meenutada tema kasuks tegutsenud poolvenda Thomast ja õemeest Helmich Ficket.

Eestkostjaid oma ema kasuks tegutsemises süüdistades ei maini Marten kordagi, et Bertolt Bomhower ja Peter Klewynckhusen olid mitte ainult tema, vaid ka tema ema eestkostjad, kes seega pidid silmas pidama ka tema ema huve. Elsabe Huldermanni olukord ei pruukinud pärast mehe surma ja eriti kaebuse esitamise ajaks olla kuigi kiiduväärne. Tallinnas võis ta Sorgiese sugulaste, eelkõige Sorgiese tütremehe Helmich Ficke ja teisest abielust pärit poja Thomase poolt (Johann Huldermann suri juba 1512. aastal⁴⁵) tunda vaenulikkust, seda ilmselt ka segaste varandusküsimuste tõttu. Tasub vaid meenutada Elsabe kinnipidamist 1513. aastal, mille Marteni sõnade kohaselt korraldasid Thomas ja Helmich. Elsabe Huldermann oli Thomasele ja Fickele perekondlikus mõttes tegelikult võõras inimene. Tema soov Tartusse kolida võis olla tingitud mitte niivõrd kavatsusest viia varandus Lübecki õiguse alt ära, kuivõrd näiteks olla lähemal vend Christian Bomhowerile, tollasele Tartu piiskopile, kellelt võis vähemalt teoreetiliselt loota rohkem tuge kui Tallinnas elavalt Bertoltilt. Marteni kaebuses esitatakse Elsabe väidetavat plaani Sorgiese varandus Tartusse minnes kaasa võtta ja seega Lübecki õiguse alt ära viia kui seadusevastast kavatsust. Lübecki õiguse järgi ei tohi naine küll üldjuhul mehe surma järel tema vara müüa, pantida ega ära anda ilma pärijate loata, võib seda aga teha, kui see on vajalik tema ülalpidamiseks.⁴⁶

⁴⁵ Vt. Bk 2 I, fol. 67v.

⁴⁶ Cm 20, fol. 11v, *Van erue*.

Christian Bomhower suri 1518. aastal. Marten väidab, et ta viidi Aizpute konventi 1521. aastal ja ema soov kloostrisse minna küpses 1522. aastaks. Võimalik, et vähemalt osaliselt tõukas Elsabet poega kloostrisse viima ja ka ise kloostrielu kasuks otsustama mõjuka venna surm, mille järel ta paari-kolme aasta jooksul veendus, et ei saa oma elu korraldamisega enam hästi hakkama. Ka selgub Marteni kaebusest, et eestkostjad läksid emaga Tartusse varandusasju ajama 1523. aastal, seega siis pärast seda, kui Elsabe otsus kloostrisse minna oli teatavaks saanud. Elsabe eestkostjatena oli nende tegevus seega igati loogiline – varandusasju hakati korraldama siis, kui eestkostelune oli otsustanud ilmalikust elust loobuda. Päriselt välistada ei saa ka võimalust, et eestkostjad üritasid mõjutada Elsabet kloostrisse minema. Bertolt Bomhoweril kui kloostris viibiva Marteni järel Elsabe lähimäl pärijal võis õe varanduse suhtes ehk olla mingeid ambitsioone.

Martenit võisid kloostrisse astumist pooldama kallutada sellised asjaolud nagu kehv tervis ja perekondlik eeskuju. Kui eestkostjaid oli põhjust tema kloostrissesundimises süüdistada, jääb ebaselgeks, kuidas mõista selles valguses Marteni enda kirjeldatud episoodi, mille käigus eestkostjad olid nõus teda rahaliselt toetama ainult juhul, kui ta kloostrist lahkub. Bomhoweri ja Klewynckhuseni valimatu süüdistamine võis pigem olla läbimõeldud rõhuasetus, et saavutada oma pärandusosa tagastamine. Kaebekirja järgi võib arvata, et eestkostjate tegevus Marteni pärandi eraldamisel tema ema omast oli tõesti kõike muud kui resoluutne, ent kas selles saab näha ka mingit sihipärast pahatahtlikkust ning kui palju oli siin otsest seaduserikkumist ja kui palju lihtsalt seadusandluse (s.t. Lübecki õiguse) lünklikkusest tulenevat ebamäärasust, on juba iseküsimus.

Episoodi, kus ema püüab Martenit veenda kloostrisse astuma, kirjeldab Marten üsna emotsionaalselt ja võib uskuda, et selles osas ei ole ta midagi moonutanud. Kuigi tema kirjeldus on ema suhtes tauniva alatooniga, ei ole sellest kuidagi võimalik välja lugeda,

et Elsabe oleks kasutanud mingit vägivalda. Võimalik, et ebakindlas varanduslikus seisus naine, kes pealegi tundis kadunud mehe sugulaste vaenulikkust, võis soovida poja kloostrisseastumist parimate kavatsustega. Pidi see ju poisi vabastama potentsiaalsetest (varanduse)probleemidest, mis tal tema isa varasemate järglaste võimalikke pretensioone arvestades võinuks tekkida. Pole ka välistatud, et Antonius Bomhoweri agarus õepoja kloostrissesundimisel oli ehk osalt tingitud õe palvest last mõjutada.

Marten rõhutab oma kaebuses igal võimalikul juhul oma alaealisust kirjeldatud sündmuste ajal. Väeti lapseea korduv nimetamine on ilmselt eesmärgipärane – nähtavasti peeti seda argumendiks, mis raele kui kaebuse läbivaatajale võis eriliselt mõjuda.

Marteni kloostrist lahkumise motiivid jäävad kaebuse paljusõnalisusest hoolimata mõneti ebaselgeks. Kui lähtuda sellest, et eestkostjad lubasid teda rahaliselt toetada alles siis, kui ta mungaelust loobub, tundub koguni, et tema lahkumiseks tuli rakendada veenmist, nii nagu kunagi tema kloostrisse saatmisekski. Et tegu oli reformatsiooniaastatega, mil regulaarvaimuliku elust loobumiseni võisid viia ka uuenenud usulised tõekspidamised, võiks samalaadseid motiive ehk otsida ka Marten Huldermanni käitumisest. Siiski ei viita kaebuses miski sellele, et Martenil oleks niisuguseid kaalutlusi olnud. Ainus, mida ta rõhutab, on see, et ta ei läinud kloostrisse vabatahtlikult ning et ta kaotas kloostris oma tervise.

Tähelepanuväärsed on Marteni ema ja Antonius Bomhoweri esitatud kloostrisse mineku motiivid. Mõlemad rõhutavad korduvalt, et kloostris saab elada muretut elu, Elsabe ütleb selge sõnaga, et majapidamismured käivad tal üle jõu ning kloostrisse minek võimaldaks neist pääseda. Need detailid lubavad vaadelda mõnevõrra teises valguses nii keskaegsete regulaarvaimulike maailmast eraldumise põhjusi üldse kui ka kitsamalt hiliskeskaegse vagaduslainega kaasnenud linnavaimulikkonna, sealhulgas regulaarvaimulikkonna suurenemist. Tavaliselt nimetatakse traditsiooniliste kloostrisse mineku motiivide hulgas lisaks reli-

gioossele kutsumusele soovi tagada endale muude võimaluste puudumisel seisusekohane äraelamine. Huldermanni ja Bomhoweri perekonna näite põhjal vääriskid aga just ilmaliku elu muredest vabanemise kaalutlused rohkem tähelepanu, seda enam, et nende kaalutluste esiletoomine ei rajane pelgalt ajaloolaste loogilisel oletusel, vaid asjaosaliste eneste kinnitustel. Mil määral võib hiliskeskaegses linnaelus näha peale tungimas uue kvaliteediga majandussuhteid, mis nõudsid pingutusi aina suuremalt hulgalt ka varaliselt kindlustatud inimestelt, et püsida seisuses, millesse nad olid sündinud, jääb mõistagi majandusajaloolaste otsustada. Kui aga näha kloostrielus üht võimalust nendest pingutustest pääsemiseks ja eeldada, et märkimisväärne osa ühiskonnast ei olnud uue aja väljakutseteks veel valmis, võime paremini mõista ka Leonid Arbusow *jun.*, tõsi küll, sootuks muus kontekstis kirjutatud sõnu: “So trugen alle Umstände dazu bei, dass man wohl sagen durfte, die Welt verwandle sich allmählich in ein einziges Kloster.”⁴⁷

Olemasolevatest allikatest ei selgu, milline oli Marten Huldermanni loo lahend ja Marteni edasine saatus. Tema kaebuses esitatud süüdistused ei näita, et tema eestkostjad oleks formaaljuriidiliselt millegi vastu eksinud. Niisiis olid Marteni väljavaated protsessi võita ilmselt minimaalsed. Pärast 1527. aastat teda Tallinna allikates enam ei mainita, võimalik, et ta lõpetas oma elu Pirita kloostris, kus ta veel kaebuse esitamise ajalgi võis viibida. Oma detailsete ja retooriliste etteheidetega eestkostjatele on ta oma nime aga siiski suutnud jäädvustada, võimaldades heita pilku tema ja ta kaasaegsete püüdlustele ja väärtushinnangutele.

T

⁴⁷ L. Arbusow. Einführung..., lk. 89.